

ČERKESAI – DAR VIENAS NACIONALINIO KONFLIKTO ŽIDINYS ŠIAURĖS KAUKAZE

Anastasija Panasevič, Ugnius Antanavičius, VU TSPMI 3 kurso studentai, atliekantys praktiką Rytų Europos studijų centre

Balandžio 26 dieną Vilniaus Universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute vyko susitikimas su JAV įsikūrusio Čerkėsų kultūros instituto atstovu Ali Berzegu. Susitikimo metu Ali Berzegas pasakojo apie čerkėsų tautos istoriją, kultūrą, jų šiuometinę padėtį, pristatė čerkėsų nacionalinio judėjimo idėjas. Šis judėjimas jungia čerkesus, gyvenančius skirtingose pasaulio šalyse, ir ragina juos siekti trijų tikslų: čerkėsų tautos genocido pripažinimo, 2014 metų žiemos olimpinių žaidynių Sočyje boikotavimo ir laisvos ir nepriklausomos Čerkėsijos su sostine Sočyje sukūrimo.

Šiame straipsnyje bus siekiama trumpai pristatyti čerkėsų tautos istoriją ir jų dabartinę situaciją, šios tautos genocido aplinkybes ir pasekmes, jų nepriklausomos valstybės sukūrimo galimybes šiandieninės Šiaurės Kaukazo situacijos kontekste.

Čerkėsų tauta

Čerkesais Vakaruose yra vadinami adygų tautos atstovai. Adygai gyveno teritorijoje, kuri buvo vadinama Čerkesija. Iki XIX mažiau pabaigos ši teritorija apėmė žemes tarp Juodosios jūros iš Vakarų ir Sunžos upės iš Rytų pusės bei tarp Kaukazo kalnų iš Pietų ir Kubanės stepių iš Šiaurės pusės. Tačiau jau nuo XIX a. Vakaruose čerkesais yra vadinamos visos Šiaurės Vakarų Kaukazo (o kai kuriais atvejais netgi viso Šiaurės Kaukazo) tautos. Sovietmečiu Šiaurės Vakarų Kaukazas buvo padalintas į daugybę administracinių vienetų. Trijuose jų daugumą sudarė čerkesai, kurie buvo pradėti vadinti pagal administracinių vienetų pavadinimus – kabardinai Kabarda-Balkarijoje, čerkesai Karačiajų Čerkesijoje ir adygai Adygėje. Čerkesais vadinami ir iš šio krašto kilę, tačiau šiuo metu diasporoje gyvenantys žmonės.

Tikslų čerkėsų skaičių pateikti sunku, nes sunku apibrėžti, kas šiandien yra čerkesas - senosiose čerkėsų žemėse žmonių, kurie patys save suvoktų kaip čerkesus, yra labai mažai. Be to, nustatyti diasporoje gyvenančių čerkėsų skaičių arabiškuose kraštuose nėra lengva, kadangi šiose valstybėse gyventojų surašymų metu piliečiai pagal etninę kilmę neskirstomi. UNPO duomenimis, Rusijos federacijoje čerkėsų gyvena apie 700

SKAITINIAI

Apie Lietuvos ir tarptautines aktualijas

tūkst., diasporoje – apie 3 mln. Čerkesų nacionalinio judėjimo duomenimis, 90 % čerkesų gyvena užsienyje, taigi jie sudaro didžiausią pasaulyje diasporą.

Daugiausia čerkesų kilmės žmonių gyvena Turkijoje (~ 1 mln.), čia čerkesai pasklidę po visą jos teritoriją. Čerkesų bendruomenių yra Jordanijoje (~35,000 narių), Sirijoje (~100,000 narių) ir Irake. Nedidelė (~ 3,500 narių) bendruomenė egzistuoja ir Izraelyje. Po 1967 m. arabų šalių-Izraelio karo nemažai čerkesų emigravo į JAV. Rusija iki šiol yra nustačiusi čerkesų grįžimo į jos teritoriją kvotas. Norėdami atvykti į savo istorinę tėvynę, čerkesai privalo gauti Rusijos vizą, o ją gauti pavyksta tik nedaugeliui. Pastebimi čerkesų asimiliavimosi su savo naujųjų namų kultūromis procesai. Vietinės vyriausybės taip pat neretai stengiasi asimiliuoti čerkesus, jų nacionalizmą skatinantys judėjimai spaudžiami.

Tuo tarpu savo istorinėse žemėse čerkesų kilmės žmonės tapo mažuma - per 2002 m. surašymą Adygijos respublikoje save adygais įvardijo 24,2 proc. teritorijos gyventojų (~108 tūkst.). Karačiajų-Čerkesijos respublikoje save prie čerkesų priskyrė 11,2 proc. respublikos gyventojų (~50 tūkst.). Kabardos-Balkarijos respublikoje kabardinai sudaro apie 55 proc. respublikos gyventojų (~520 tūkst.). Rusijoje šios čerkesų grupės dažnai kenčia nuo persekiojimo ir diskriminacijos, tiek nuo rusų, tiek nuo, pvz. karačių, kurie Karačiajų-Čerkesijos respublikoje sudaro daugumą.

Istorinis kontekstas

1861-1864 metais čerkesų tauta turėjo savo nepriklausomą respubliką su sostine Soči. Čerkesijos respublika turėjo savo parlamentą, administracinę sistemą, šalis buvo suskirstyta į dvylika regionų, kurie taip pat turėjo savo valdžią. Veikė mokesčių sistema, buvo surinkta kariuomenė. Apytiksliais duomenimis, šioje valstybėje gyveno apie 1,5 mln. čerkesų (kitais duomenimis – 2 mln., įskaitant abchazus, kuriuos čerkesai laiko broliška tauta).

1763-1864 vyko Rusijos-Čerkesijos karas. Šiaurės Vakarų Kaukazas Rusijai buvo labai svarbus, kadangi ji siekė išsitvirtinti prie Juodosios jūros. Užkariaudami šį kraštą, rusai naudojo „išdegintos žemės“ taktiką: degino čerkesų kaimus, naikino pasėlius. Karo metu ir nuo ligų bei bado mirė 1-1,5 mln. čerkesų. Rusams užkariavus kraštą, dauguma likusių čerkesų buvo išvaryti iš savo gimtųjų žemių į Osmanų imperiją (apie 700 tūkst.), dalis jų buvo perkelti į kitas Rusijos imperijos teritorijas (~150 tūkst.), daug čerkesų dėl nepakeliamų sąlygų žuvo persikėlimo metu. Toks Rusijos elgesys čerkesų yra vertinamas kaip genocidas. Egzistuoja nuomonė, kad dabartinis čerkesų susiskaldymas į adyigus, kabardinus ir t.t. yra genocido pasekmė – išlikusios mažos čerkesų bendruomenės buvo atskirtos viena nuo kitos, prarado kalbinius ir kultūrinius ryšius, ir taip susiformavo skirtingos etninės grupės.

Dabar genocidas, jo atmintis čerkesams yra vienas iš pagrindinių jų tapatybę konstruojančių aspektų. Tie, kurie žuvo kovose prieš Rusijos imperiją, yra aukštunami kaip didvyriai. Čerkesai siekia, kad jų genocidas būtų pripažintas tiek tarptautiniu

SKAITINIAI

Apie Lietuvos ir tarptautines aktualijas

mastu, tiek pačios Rusijos. D. Medvedevas į oficialų kreipimąsi „pripažinti carinės Rusijos nusikaltimus ir sudaryti sąlygas ištremtųjų palikuonims grįžti“ nereagavo. Gegužės 21 d., karo su Rusija pabaigos dieną, čerkesai kasmet mini kaip genocido atminimo dieną.

2014 metais sukaks 150 metų nuo genocido įvykdymo. Tais pačiais metais Sočyje planuojamos žiemos olimpinės žaidynės. Anot čerkesų, Sočio pasirinkimas olimpinių žaidynių sostine simbolizuoja Rusijos imperijos čerkesų tautos sistemingo ir beveik visiško sunaikinimo šventimą. Jie mano, kad olimpinio miestelio statybos genocido aukų masinėse kapavietėse parodo, kad dabartinė Rusijos valdžia visiškai ignoruoja praeityje čerkesų patirtas skriaudas. Būtent todėl čerkesų nacionalinis judėjimas ragina pasaulio visuomenę boikotuoti šias olimpines žaidynes ir pripažinti čerkesų tautos genocidą. 2014 metų olimpinių žaidynių centras planuojamas vietovėje Krasnaja Poliana (Raudonoji pieva). Čia 1864 metų gegužės 21 dieną rusų kariuomenė šventė karo su čerkesais pabaigą. Čerkesai sako, kad pavadinimas kilo būtent dėl čerkesų kraujo, pralieto šioje vietoje.

Kaip jau buvo minėta, čerkesų nacionalinio judėjimo tikslai apima ne vien genocido pripažinimą ir olimpinių žaidynių Sočyje boikotavimą. Jų tikslas - nepriklausomybė. Čerkesai ėmė aktyviau kalbėti apie savo valstybę po 2008 metų rugpjūčio įvykių, kai Rusija pripažino Abchazijos ir Pietų Osetijos valstybes. Dabar čerkesai turi aiškų argumentą: jei Rusija pripažino Abchazijos nepriklausomybę, turėtų taip pat pasielgti ir su čerkesais. Akivaizdu, kad Rusija žaidžia dvigubų standartų žaidimą: pripažįsta tik tas valstybes, kurias pripažinti jai yra patogiu. Rusijai priimant sprendimą pripažinti Abchazijos ir Pietų Osetijos valstybes, buvo aišku, kad pačioje Rusijoje tai gali sukelti „domino efektą“. Šiaurės Kaukazas (Čečėnija, Dagestanas, Ingušetija, Kabarda-Balkarija, Karačijų Čerkesija, Adygėja, Šiaurės Osetija) yra daugiatautis Rusijos regionas. Būtent dėl savo daugiatautiškumo jis yra labai „pažeidžiamas“. Nuo pat Rusijos imperijos laikų čia vyko daugybė konfliktų, karų. Beveik visos Šiaurės Kaukazo tautos deklaruoja savo nepriklausomybės siekius.

Šiaurės Kaukazo svarba Rusijai

Geopolitinė Šiaurės Kaukazo svarba Rusijai neginčijama. Jis užima tik 2% Rusijos teritorijos, tačiau čia gyvena net 12% visos šalies gyventojų. Regionas yra ypač svarbus dėl savo strateginės padėties – tai ekonomiškai svarbi erdvė tarp Juodosios ir Kaspijos jūrų. Machačkala (Dagestano sostinė) – vienintelis neužšalantis Rusijos uostas Kaspijoje. Regione yra gausu energetinių išteklių – naftos, dujų, rūdos, didelis hidroenergetinis potencialas. Per šį regioną eina strategiškai svarbūs šalies naftotiekiai ir dujotiekiai.

Nepaisant didelio ekonominio potencialo, regionas yra bene skurdžiausias Rusijoje. Čia didžiausias nedarbas, mažiausi atlyginimai, vyrauja korupcija, žemas gyventojų išsilavinimo lygis. Ekonominės problemos skatina nusikalstamumo augimą, kuris dar labiau didina įtampą ir taip nestabiliame Šiaurės Kaukaze.

2007 metais Rusija pradėjo stiprinti savo karines pozicijas Šiaurės Kaukaze - Dagestane ir Karačiajų Čerkėsijoje buvo dislokuotos pėstininkų brigados, vyksta kariniai mokymai. Dalis Rusijos prezidento metinio pranešimo, perskaityto Federaliniame susirinkime 2009 m., buvo skirta būtent Šiaurės Kaukazo regiono problematikai. 2010 m. Šiaurės Kaukaze buvo įkurta speciali tarnyba, atsakinga už visą regioną, paskirtas prezidento įgaliotasis atstovas Šiaurės Kaukazo federalinėje apygardoje. Visa tai rodo, jog centrinės valdžios dėmesys regionui auga.

Čerkesų organizacijų veikla ir neramumai Šiaurės Kaukaze

Čerkesai savo ruožtu ieško paramos užsienyje. Į nacionalinį judėjimą investuoja turtingi čerkesai, gyvenantys svetur. 2006 metais čerkesų organizacijos iš Rusijos, Turkijos, Sirijos, JAV, Belgijos, Kanados ir Vokietijos kreipėsi į Europos Sąjungos Parlamentą, prašydamos pripažinti 1861-1864 metų čerkesų tautos genocidą, tačiau jokių rezultatų nebuvo pasiekta. Vienintelė šalis, kuri pastaruoju metu pradėjo aktyviai remti čerkesų judėjimo idėjas, yra Gruzija. Šių metų kovo pabaigoje Tbilisis pareiškė, kad jie yra pasiruošę svarstyti čerkesų genocido pripažinimo klausimą parlamente. Gruzijos atstovų buvo paprašyta nedalyvauti Sočio olimpinėse žaidynėse.

Nors nepriklausoma Čerkėsija taptų dar viena valstybe, pripažįstančia Abchazijos nepriklausomybę, Gruzija turi priešasčių remti čerkesų nepriklausomybės siekius. Čerkesai gali sukelti tam tikrą sumaištį Kaukazo regione. Tai savo ruožtu gali tapti rimta problema centrinei Rusijos valdžiai.

Anot Čerkesų enciklopedijoje¹ pateiktų istorinių faktų, prieš Rusijos valdžią čerkesai sukilo septyniolika kartų. Visi sukilimai, nepriklausomai nuo tuometinio Rusijos politinio režimo, buvo negailestingai numalšinti karinių pajėgų. Vienas didžiausių pastarųjų metų sukilimų vyko 2005 metais Nalčike (Kabarda-Balkarijos sostinėje), po kurio rusų kariuomenė žudė net bejėgius sužeistuosius. 2009 metų gruodį Karačiajų Čerkėsijoje vyko nacionalinė čerkesų demonstracija, kurioje dalyvavo daugiau nei 3000 žmonių. Tuo pat metu čerkesų NVO „Khasa“ paskelbė deklaraciją, kurioje nurodė siekius suvienyti čerkesų respublikas ir įkurti nepriklausomą valstybę. Po deklaracijos paskelbimo NVO nariai buvo užpulti ir stipriai sumušti, o Karačiajų Čerkėsijos Respublikos parlamentas apskundė čerkesų judėjimą Rusijos generaliniam prokurorui. Jie buvo apkaltinti siekimu panaikinti konstitucinę Rusijos Federacijos santvarką bei etninės, rasinės ir religinės neapykantos kurstymu. Čerkesų lyderiai buvo viešai apkaltinti bendradarbiavimu su Vakarų specialiosiomis tarnybomis bei antivalstybinės veiklos vykdymu. Tokia Kremliaus kovos su opozicinėmis jėgomis technika yra plačiai paplitusi. Situacijos Šiaurės Vakarų Kaukaze paaštrėjimas savo ruožtu stiprina čerkesų diasporos ryšius su tėvyne. Čerkesų organizacijos užsienyje aktyviai remia nacionalinius judėjimus šiame regione.

¹ *Adigskaya (Cherkesskaya) èntsiklopediya* (Čerkesų enciklopedija), Maskva: The Boris Akbashev Foundation, 2006. (Enciklopedija yra išleista čerkesų ir rusų kalbomis, ją sudaro 1248 puslapiai).

SKAITINIAI

Apie Lietuvos ir tarptautines aktualijas

Be taikių NVO čerkesų nacionalinių judėjimų galima išskirti ir kitą nepriklausomybės siekiančią grupę – islamistus sukilėlius. Pastarųjų tikslas yra nuversti Rusijos režimą šiame regione, todėl jie pažadėjo, jog tol, kol NVO grupės siekia to paties, nesutarimų tarp dviejų grupių nebus. Tačiau laikui bėgant šis etnopolitinis ir religinis pasipriešinimas gali išsivystyti į situaciją, kuri egzistuoja Dagestane, Čečėnijoje ir Ingušijoje (čia vyksta islamistų sukilimai, partizaninis karas, veikia karinės organizacijos, vykdančios teroristinius išpuolius). Be to, auganti islamistų judėjimo įtaka čerkesų visuomenės pasipriešinimui leidžia islamistams tapti svarbiu žaidėju politinėje arenoje, galinčiu pakirsti Kremliaus įtaką Šiaurės Vakarų Kaukaze.

Suaktyvėjusios čerkesų veiklos reikšmė

Iš pirmo žvilgsnio čerkesų nacionalinio judėjimo tikslai atrodo neįvykdomi. Pirma, sunku įsivaizduoti, kad Rusija pripažintų čerkesų genocidą, nes tuomet tektų pripažinti ir kitų tautų masinį naikinimą. Čerkesai nėra išskirtiniai kitų Rusijos naikintų tautų atžvilgiu. Pavyzdžiui, už ukrainiečius, kurių „golodomorą“ rusai, vargu, ar kada nors pripažins. Antra, mažai tikėtina, kad pasaulio valstybės boikotuos Olimpines žaidynes Sočyje (nebent Gruzija). Trečia, Rusija visais įmanomais būdais stengsis išsaugoti savo pozicijas Šiaurės Kaukaze ir neleis čerkesams sukurti nepriklausomos valstybės su sostine Sočyje. Nepriklausomybės suteikimas vienai tautai grasintų visos Federacijos teritoriniam vientisumui.

Visgi nereikėtų sumenkinti čerkesų organizacijų veiklos reikšmės. Savo veikla jie prisideda prie Šiaurės Kaukazo destabilizacijos. Kuo daugiau neramumų židinių regione, tuo sunkiau jį kontroliuoti. Ir nors čerkesų tauta nėra pajėgi pasiekti iškeltus tikslus, jų judėjimas gali pakurstyti visų Šiaurės Kaukazo tautų nacionalizmą. Nepamirškime, jog visa tai vyksta Olimpinių žaidynių išvakarėse, kurių metu Rusijai teks prisiimti atsakomybę už žaidynių dalyvių saugumą. Apibendrinant galima pasakyti, kad, nors čerkesų judėjimų tikslų įgyvendinimas nėra realus, tikėtina, kad čerkesai pasinaudos viso pasaulio dėmesiu žiemos Olimpiniams žaidynėms, kad jų tautos vardas ir siekiai taptų plačiai žinomi.

Straipsnių autorių nuomonė nebūtinai sutampa su Rytų Europos studijų centro pozicija.